

1.2.2. Hanlıklar Dönemi

1.2.2.1. Şa-Çu (Sha-Chou) Uygurları

Kırgız yenilgisinden sonra oturdukları bölgelerden hareket ederek Asya'nın daha güney bölgelerine, Çin'in Batısına gelip yerleşen Uygurlardan bir grup Sha-Chou şehrine gelmişlerdir.¹ Sha-Chou Uygurlarına Çinliler, Maniheizm dinini benimsemiş olmalarından dolayı ve bunların beyaz elbise giymelerinden dolayı 'Beyaz giymiş göğün oğulları' ismini takmışlardır.² Ayrıca bu bölgenin çok önemli şehirlerinden biri olan Dun-huang'ın Sha-Chou'ya çok yakın olması zaman zaman Sha-Chou şehrine Dun-Huang denmesine yol açmıştır.

Sha-Chou Uygurları hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur. Bunların siyasi hâkimiyetleri çok kısa sürmüştür. İlk önce Liao (Kıtan) ve daha sonra da Şi-Şia (Tangut) devletlerinin hâkimiyetlerini tanımışlardır. Diğer taraftan Sha-Chou Uygurları ile Kan-Su (Kan-Chou) Uygurları arasında muhtemelen Mani dininden dolayı zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Mani dinini kabul etmeyen bir kısım Sha-Chou Uygur halkı, Kan-Su Uygurlarından yardım istemişlerdir; onların Kan-Su Uygur kağanına mektup yazarak kendisinden yardım istediği bilinmektedir.³ Bu bölgenin önemi Çin ile Orta Asya arasındaki ticaret yolunun üzerinde bulunmasından ileri gelmektedir.

1.2.2.2. Kan-Su Uygurları

Bugünkü Kansu şehrinin yakınında kurulan Kan-Su Uygur devleti, bilhassa X. yüzyılın ortalarından itibaren Uygurların kuvvet merkezi hâline gelmiştir. Bu Uygurlar da Sha-Chou Uygurları gibi, XI. yüzyıldan sonra, Tangut ve Kıtanların hâkimiyetlerini tanımışlardır. Kan-Su Uygurlarına aynı zamanda "Sarı Uygurlar" da denilmektedir.

840 tarihinden sonra Uygurların bir kısmının Tibet ve An-Shi bölgesine göç ettikleri bilinmektedir. Bu bölgenin merkezi ise, Kansu (Kan-Chou) şehri idi. Kansu şehri bilhassa, Çin ile bugünkü Doğu Türkistan arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Uygurlar bu bölgeye gelmeden önce, bu bölge ve ticaret yolu, Tibetlilerin eline geçmişti. Bu bölgeye gelip yerleşen Uygurların askerî bakımdan çok zayıf olduklarını Çin kaynakları bahsetmektedirler.

Bu bölgenin asıl özelliği Budizmin en fazla yayılmış olduğu bir yer olması ve Dun-huang mağaralarının bulunmasıdır. Bu sebeple Uygurların eski dini Maniheizmin burada daha çok yaşanmış olması ve Uygurların yeniden Budizm dinine bir dönüş yapmış olmaları çok

---

¹ Tai Wen-Shen, *Li Te-Yü'nün Mektuplarına göre Uygurlar*, Doktora Çalışması, Taipei, 1967, s. 2.

² B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, s., 107.

³ Gülçin Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, Doktora Tezi, İstanbul, 1967, s., 98.

muhtemeldir. Budist kitaplarının Sarı Uygur Kağanını “Gök Hükümdarı” diye anmaları ve onuncu yüzyılın başında buradan Çin’e gelmiş olan rahiplerin yeşil cübbe giymiş olmaları da, onların çoktan Budist olduklarını gösteren deliller olması lâzımdır.

Dokuzuncu yüzyılın sonunda Turfan Uygurları tarafından Doğu Türkistan’dan kovulan Tibetliler Kansu’ya gelmişler ve Sarı Uygurların başına ciddî olarak dert olmuşlardır. Çinlilerle beraber Tibet tehlikesini de atlatan Sarı Uygurlar, ancak onuncu yüzyılın başlarında rahat nefes alabilmişlerdir.

911 tarihinde Sarı Uygurların ilk defa olarak askerî bir harekete geçtiklerini ve mabetlerin bulunduğu Dun-huang (Bin Buda) şehrini zaptettiklerini Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Bu hareket daha ziyade, Maniheizt bir geleneğe sahip olan ve Sarı Uygurlarla Turfan Uygurları arasında kurulmuş küçük bir Çin devletine karşı yapılmış akındır. Bu devletçik “Beyaz elbise giyen imparatorun devleti” idi. Sarı Uygurların bu başarıları üzerine itibarları da çok artmıştır.⁴

923 senesinde Kan-Su veya Sarı Uygurların başında Jen-Mei kağan bulunuyordu. Jen-mei kendileri için büyük tehlike oluşturan Tibetlilere karşı Çin’le bir anlaşma yapmıştır. Çinliler de sınırlarının güvenli olması için Sarı Uygurlara güvenmişler ve bu anlaşmayı imzalamışlardır.

924 senesinde Jen-mei ölünce yerine kardeşlerinin en küçüğü Tegin “kağan” oldu. 924 ile 928 seneleri arasında Uygurlar arasında karışıklıkların çıktığını görüyoruz. Artık Sarı Uygurlar, kendi iç işleriyle uğraşmaya başlamışlardı. Öyle anlaşılıyor ki, Sarı Uygurlar, batıdan gelen malları alıyorlar ve kendi kervanları ile Çin’e götürüyorlardı. Dar bir sahada yaşayan bu Uygurların hayatlarını devam ettirebilmeleri için ticaretin büyük önemi vardı.

933 senesinden sonra, Tibetlilerin Uygur kervanlarını soymaları üzerine başlayan Tibet harpleri, Uygurların kendi menfaatlerini korumak amacıyla yapılan mücadelelerdir. Diğer taraftan Çinlilerin bu savaşlarda Uygurların yanında olması da kendi çıkarlarını Tibetlilere kaptırmamak içindir.

Sarı Uygurların daha önce kurulmuş olan Türk devletleri gibi fütuhat politikası yoktu. Belki bunun tek sebebi Sarı Uygurların artık yavaş yavaş yerleşik hayata geçmiş olmalarıdır. Onların tek amacı Kan-Chou (Kansu) şehrinde barış içinde oturup, yabancıların baskın ve istilâsına uğramadan kervanlarını gönderebilmektir. Bu sebeple Çin ile daima dostluk içinde yaşamışlar ve kendileri için en büyük tehlike olan güneydeki Tibetlilere karşı cephe almışlardı.⁵

1.2.2.3. Turfan Uygurları

---

⁴ B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* I, s. 110.

⁵ G. Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, İstanbul, 1967, s. 103.

Orta Asya Türk tarihinde çok önemli bir yeri olan Gao-Chang şehrindeki Uygurlar, 840 tarihinden sonra güneyde yeni bir devlet kurmuşlardır. Bu Uygurlar “... artık Bozkır Türk devletinden farklı idiler: hâkimiyeti genişletme düşüncesinde olmamış, büyük siyasi çatışmalara girmemiş, başta Çin hükûmetleri olmak üzere, komşuları ile dostluk ve ticaret münasebetlerini devam ettirmeyi tercih etmişlerdir”.⁶

Batıya gelmiş olan Uygurlar, başlangıçta yalnız Turfan ve Beş-Balık bölgelerinde yerleşmişlerdi. Çin sınırında sayısız felâketlere uğrayan 13 Uygur boyu da batıya geçmiş ve Turfan Uygurlarına karışmışlardır. Turfan bölgesine gelen Uygurlar son Uygur kağanının kız kardeşinin oğlu olan, Mengli Tigin’i⁷ 856 yılında kağan seçmişlerdi. Mengli Tigin’in kağanlığı Çin tarafından da tanınmıştı. Çin kaynaklarında Turfan Uygurları için “Shi-Zhou” Uygurları da dendiğini görüyoruz. Bunun sebebi ise, Tang sülâlesi zamanında Gao-Chang olarak bilinen şehrin 460 senesinde Çin’in bir eyaleti hâline getirildiği zaman, isminin Shi-Zhou olarak değiştirilmesindedir. Mengli Tigin Uygur kağanı olunca *Ulug Tengride Kut Bolmuş Alp Külüg Bilge Kagan* unvanını almıştı.⁸ O da tıpkı ataları gibi bir unvan taşıyordu.

866’da Turfan Uygurlarının başında Bugu Chün bulunmaktadır ve o Turfan’ı fethetmiştir. Batıdaki sınırlarını Tanrı dağları üzerindeki Ürümçi şehrine kadar uzattılar. Kansu’daki Çin askerî kuvvetlerinin Çin imparatoruna isyan etmeleri üzerine Uygurlar sınırlarını doğuda Çin topraklarına genişletme imkânına sahip oldular. Böylece, Tanrı dağlarının doğu ucunda bulunan ticaret yollarının üzerindeki Kumul şehri de Uygurların eline geçmiş oldu.⁹ 947’lerde Turfan bölgesi Uygurlarının başkentinin Koço olduğu ve 948 yılında başa geçen Uygur hanının unvanının *İdikut* olduğu Koço’da bulunan bir kitabeden anlaşılmaktadır ve başkente de İdi Kut şehri deniyordu.¹⁰ Turfan ve Beş-Balık’taki Uygur hanedanının sınırları kesin olarak çizilemiyorsa da, bu hanlığın dâhilinde birçok Türk boyu yaşıyordu.

981 senesinde Kara-Koço’ya gönderilen Çin elçisi Wang Yen-te’nin seyahat notları kültür tarihimiz açısından oldukça önemlidir. Wang Yen-te Uygurlara Sung devleti tarafından, Kıtanelerin kuvvetlenmesi üzerine gönderilmişti. Sunglar Kıtanelere karşı Uygurlarla anlaşma yapmayı plânlıyorlardı. Ancak Çinliler fazla birşey elde edemedi. Çünkü bu yıllarda savaştan

---

⁶ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 3. Baskı, İstanbul, 1984, s. 115.

⁷ Bu kağan 840’da Karabalasagun’da öldürülen Uygur Kağanının kız kardeşinin oğludur. Bkz. B. Ögel, *a.g.e.*, s.193, S. Gömeç, *a.g.e.*, s. 62.

⁸ J.R. Hamilton, *a.g.e.*, s. 142; B. Ögel, *a.g.e.*, s. 193; S. Gömeç, *a.g.e.*, s. 62.

⁹ B. Ögel, *a.g.e.*, s. 193-194; S. Gömeç, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁰ Rásónyi, *Tarihte Türklük*, s. 61. S. Çağatay “İl, Ulus ve Yönetenler” *A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, Ankara 1974, s. 290.

çok ticaretle uğraşan Türkler, hem Çin'i açıkça reddetmişler, hem de onlarla andlaşma yaparak Kıtaları kızdırmamışlardır. Bu Uygurlar 10. yüzyıldan itibaren gelişen ve 11-12. yüzyıllarda olgunluğa erişen Türk medeniyetinin kurucusu olmuşlardır. Bilhassa Mani dini Turfan ve Beş-Balık Uygurları arasında epeyi rağbet görmüş ve birçok eser bırakmışlardır.¹¹ Turfan Uygur devleti önce Kara-Hıtay devletine bağlandı (1206). Uygur kağanı, Kara Hitay hükümdarı Yeh-lü Ta-Shi'yi kendi başkentinde üç gün misafir etmiş ve Yeh-lü Ta-Shih ülkesine döndüğü zaman 600 at, 100 deve ve 3.000 koyun hediye etmiştir.

Hitay devletinin kurucusunun karısı da bir Uygur prensesi idi. Devletin idaresinde ve savaşlarda kocası kadar rolü olan bu imparatoriçe, 924 senesinde kendisine gelen Uygur elçisine özel bir karşılama yapılmasını istemişti. Bu arada Uygur alfabesinin Hitay devletinin resmî yazısı olmasında da büyük tesir yapmıştır. Hitay devletinin ileri gelenleri arasında da birçok Uygur vardı.¹²

---

¹¹ L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, 2 cilt, Çev. S. Karatay, İstanbul 1970, s. 79-81;

¹² A. Stein, *Innermost Asia*, Vol.2. Oxford 1928, s. 581; S. Gömeç, *a.g.e.*, s. 63.